

Хатідже Турхан. Книга 3. Султана-українка — покровителька козаків

Олександра Шутко

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

© Видавництво «Богдан». Усі права застережено.
Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

Олександра ШУТКО

ХАТІДЖЕ ТУРХАН

Історичний роман

СУЛТАНА-УКРАЇНКА — ПОКРОВИТЕЛЬКА КОЗАКІВ

Книга третя

Матір'ю одного з нащадків славнозвісної Роксолани стала українка з Поділля – Надія, яка в гаремі султана Ібрагіма Божевільного отримала ім'я Хатідже Турхан. Вона жила в буремні роки середини XVII століття, насичені повстаннями у провінціях Османської імперії, бунтами яничарів у Константинополі (нині – Стамбулі). На жаль, ця султана маловідома в Україні. Кандидат мистецтвознавства, автор науково-популярних книжок «Роксолана: міфи та реалії» (, вид. -ге), «Листи Роксолани: любов та дипломатія» (), «Жіночий султанат: влада і кохання» () Олександра Шутко на основі історичних фактів, архівних матеріалів та досліджень турецьких, американських і західноєвропейських учених написала про Хатідже Турхан роман, що складається із трьох частин.

Третій том присвячено останнім двадцяти рокам життя цієї султани, яка заступалася за українське козацтво. Гетьман Петро Дорошенко не лише отримав протекторат її сина, Мехмеда Четвертого, а й об'єднав з ним свої сили задля походу на Кам'янець (нині м. Кам'янець-Подільський) і Хотин у – роках. Його наступником став гетьман Юрій Хмельницький.

Османи панували на Поділлі й після смерті Хатідже Турхан – до року. Останні роки її життя минули у протистоянні з невісткою, хасекою Гюльнуш, від якої захищала пасинків Сулеймана й Ахмеда, які були першими у черзі спадкоємців османського трону.

Валіде Турхан також відома як велика благодійниця. Після зведення грандіозної Нової мечеті у Константинополі вона опікувалася долею паломників до Мекки і Медини та спорудила

мечеть на честь брата Юсуфа в місцевості, де Босфор впадає у Чорне море.

Валіде Турхан збудувала собі найбільшу гробницю у столиці Османської імперії, до якої – справжнє паломництво серед турків, котрі надзвичайно шанують пам'ять про неї.

Ілюстрації до -го тому «Хатідже Турхан» узяті з архіву фотографій автора, які вона зробила у музеях Пера та палацу Топкапи в Стамбулі (із дозволу музеїв), а також із книжок:

Sancar A. Osmanlı kadını: efsane ve gerçek. — İzmir: Kaynak,

Çötelioğlu A. Topkapı Sarayı Müzesi Resim Koleksiyonu ve Padişah Portreleri. — İstanbul: BKG,

Присвячую мамі Ользі Патай

РОЗДІЛ I Нова мечеть

1.

Задушливий і гамірний Константинополь умили осінні дощі. З вузьких покручених вуличок зникли пил та сморід. Водночас поменшало продавців солодощів, шербету й води, які влітку блукали містом, голосно нахваляючи свій товар. Адже не було вже натовпу спраглих та зголоднілих містян. Вони не влаштовували пікніків, не юрилися навколо мечетей і хамамів, а ховались у теплих затишних оселях.

У полуденному місті запанувала незвична тиша.

Хатідже Турхан глибоко вдихнула. Терпкий запах мокрої трави і пожовклого листя, що вкривало алею палацового саду, заповнив її груди. Заплющивши від задоволення очі, вона пожадливо вбирала у себе вологе повітря. Раптом відчула, як затріпотіло серце.

«Це від хвилювання, – подумала. – Воно і не дивно. Сьогодні ж день відкриття моєї мечеті!»

На блідому обличчі жінки сяйнула мила усмішка. А з нею проступило і павутиння тонких зморщок під очима.

Умощуючись зручніше в обтягнутому червоним атласом, устеленому килимами та подушками паланкіні, тридцятивосьмирічна валіде згадала слова наставника її сина, поважного Вані-ефенді:

– Той, хто побудує мечеть заради Аллаха, отримає від Нього будинок у раю.

«Хай буде так! Амінь», – подумки промовила Турхан, а потім наказала:

– Рушаймо!

Ураз її яскраво вбраний паланкін піднявся і застиг над землею так, ніби то був чарівний килим-самоліт. Потім почав неспішно, поскрипуючи, рухатися вперед. Його на широких плечах несли чотири чорношкірі велетні-євнухи. Їхні кремезні постаті бачила крізь муслінові фіранки схвильована Турхан. Навколо паланкіна вишикувалися гаремні слуги на чолі з новим кизляр-агою на ім'я Муслу. Вони охороняли валіде від сторонніх поглядів.

Коли ж ворота за камінною стіною прочинилися, до тихого осіннього саду увірвався гамір. Це сотні палацових охоронців та яничарів гомоніли в очікуванні на приїзд султани, яку мали супроводжувати. Побачивши її паланкін, вони вмить стихли і за командою хутко рушили з місця. Дужі євнухи, які несли валіде, помалу влились у колону війська. Згодом до цієї процесії приєдналися духовники у великих білих тюрбанах й урочистих каптанах. Вони неспішно простували, прославляючи Аллаха.

– Хай живе султан! Султанові сла-а-ава, сла-а-ава! – лунало десь попереду.

«Це вітають мого сина Мехмеда. Він уже поряд», – здогадалася Турхан.

– Хай Аллах убереже його від лиха, – звела руки у молитві.

Галас не вщухав. Він наближався. Від вигуків та криків з вулиці забриніли золочені ґратки віконець паланкіна.

Хатідже Турхан розхвилювалася. Вона боялася натовпу, бо фактично все життя перебувала у замкненому просторі палацу Топкапи. Іноді виїжджала у супроводі війська до Едірне. Але тоді ховалася від сторонніх поглядів у гарбі або ж в оточених охоронцями палацах, де зупинялася дорогою на нічліг. Їй ставало моторошно від думки, що зараз доведеться вийти на люди.

Коли паланкін зупинився і плавно опустився на землю, Турхан довгенько не наважувалася зробити бодай крок, аби вийти з нього. Раптом пролунало гучне: «Десту-у-ур, її величність валіде-султан!», і замість ревіння натовпу на площі зависло мовчання. Було чути лише крики чайок та хлюпотіння хвиль протоки Золотий Ріг. Усі чекали на появу матері султана Мехмеда Четвертого, яка звела на набережній Емінйоню досі небачену за розмірами і багатим оздобленням мечеть.

Турхан зрозуміла, що зволікати більше не можна, тому підвелася. Тієї миті чорне з пухкими вустами обличчя кизляр-аги вигулькнуло з-за фіранок паланкіна. Муслу-ага простягнув валіде рожеву долоню. Потім грічно схилив голову і шанобливо мовив:

– На вас чекають повелитель і народ, султано.

Поправивши тремтячими руками соболине хутро на плечах і затуливши яшмаком обличчя, Турхан сперлася на руку головного євнуха й тихенько вийшла з паланкіна.

Натовп, який стримували охоронці, зустрів її захопленими вигуками:

– Хай живе наша валіде! Многая літа!

Султана ж заховалася за спинами євнухів гарему і поспіхом увійшла до воріт у давній візантійській стіні. Опинившись у затишному дворикові, вона побачила сина – високого й стрункого Мехмеда Четвертого. На його плечах красувалося розкішне хутро, під ним – яскраво-червоний каптан, гаптований золотою ниткою. На голові височів білий тюрбан із пір'ям чаплі та трьома великими

алмазами.

Усміхнений султан зустрів матір зі словами:

– Вітаю вас, моя валіде, на подвір'ї Нової мечеті.

Одразу ж приклався до її руки, яка злегка тремтіла від хвилювання.

Турхан швидко опанувала себе й поглядом підкликала Муслу-агу. Той комусь кивнув, і з-за його спини винесли великі скрині з дарунками.

– Прийми цей меч на знак пошани, – промовила валіде.

Мехмед Четвертий уже розглядав інкрустовану золотом зброю із смарагдовою рукояткою, яку йому вручив, плазуючи, Муслу-ага. По тому султана оперезали золотим поясом завширшки як чоловіча долоня.

– На палацовій стайні, повелителю, – най Аллах примножить вашу силу і подовжить вам життя – на вас чекають десять арабських скакунів. Відтак швидко, як вітер, і витривалі, а ще прекрасні, наче місячне сяйво, – улесливо проказав Муслу-ага.

Султан відірвав захоплений погляд від коштовних дарунків і, немов дитя, кинувся до матері. Обіймаючи її, схвильовано мовив:

– Дякую вам, моя валіде.

По тому знову поцілував її руку.

– Най Аллах буде милостивий до тебе і нещадний до твоїх ворогів, сину, – відповіла щаслива Турхан.

Вона обдарувала хутром, каптанами та грошима, що звабливо дзеленчали у червоних оксамитових торбинках, усіх присутніх – архітекторів, шейхуліслама, казаскерів і наставника султана.

Наспівний азан зірвався із двох високих струнких мінаретів та рознісся околицю, розчинившись у скаламучених осіннім вітром водах Золотого Рогу. Муедзини, яких для служіння у Новій мечеті відібрали з найкращих голосів Константинополя, дружно закликали правовірних мусульман на священну п'ятничну молитву.

– Справедливість запанувала – постала така велична мечеть! – із гордістю заявила Хатідже Турхан. – Тож ходімо, здійснимо там урочистий намаз!

Вона рішуче піднялася сходами до коронних дверей своєї мечеті. За нею відразу ж потягнулися султан із євнухами та духівниками.

Усередині мечеті валіде зупинилася. Від величі просторих бань, оздоблених яскравими візерунками квітів й османським орнаментом, потужності масивних колон та стін, вкритих золотом і каліграфічним написом сур із Корану, краси яскравих вітражів на вікнах шести ярусів, ніжності білого мармуру міхрабу й мінбару перехоплювало подих. Із захватом роздивляючись інтер'єр Нової мечеті, вона згадала свої перші враження від відвідування Святої Софії, яку побудували візантійці. Тоді почувалася, наче пір'інка, в її безкрайньому просторі з безліччю колон, вікон та свічок.

– Тепер – те саме, – вирвалося в Турхан.

– Що кажеш, мамо? – запитав її також приємно збентежений масштабом та пишністю побудованої мечеті султан Мехмед.

Відповісти йому Турхан не встигла, бо імам почав проголошувати молитву, до якої приєдналися шейхуліслам із духівниками. А згодом – і повелитель. Тож валіде поквапилася до сходів султанського ложа, де на неї уже чекав кизляр-ага.

Із висоти другого поверху, прихованого від сторонніх поглядів мармуровим мереживом, вона бачила, як до мечеті почали сходитися люди. За кілька хвилин сотні мусульман із великими від подиву очима заповнили встелений килимами простір. Вони, як і валіде, роззиралися довкола, роздивляючись неймовірні красоти помпезного храму. Лише згодом повністю віддалились урочистому намазу.

– Хай благословить Аллах султана, імперію і народ ісламу, – пошепки просила валіде. – Най убереже від злих замислів ворогів і

пока же нам праведний шлях!

– Амінь, – почула з-за спини голос Муслу-аги, від вух та очей якого нічого не можна було приховати.

Після завершення молитви усі чекали на проповідь наставника султана, Вані-ефенді. Він був полум'яним борцем за віру з к рамарями-юдеями, які роками мешкали в районі Еміньюн і чинили спротив будівництву мечеті. Тому не змогла завершити святиню на початку 1600-х Сафіє – вал іде Мехмеда Третього. Тоді звели тільки фундамент, який з роками зазнав суттєвих руйнувань.

Ситуацію вдалося змінити лише через півстоліття, коли за справу взялася Хатідже Турхан. Вона, завдяки вуличним проповідям Вані-ефенді, переконала містян у важливості богоугодної справи – будівництва на цій набережній Еміньюн благодійного комплексу з мечеттю, султанським павільйоном, школою для дітей, критим фонтаном, внутрішнім садом, ринком спецій та гробницею. Тож юдеям довелося продати султанові свої будинки, крамниці й мастки, котрі згодом зруйнували задля очищення місця під будівництво.

За кілька років силами не лише будівельників-мусульман, а й звільнених із волі валіде Турхан ув'язнених християн тут звели величну мечеть, яку назвали Новою. У народі вона отримала назву – Адліє, тобто справедлива, бо перемогла опір невірних.

На спогад про цю боротьбу валіде Турхан наказала вивести на стінах своєї мечеті 23-й аят сури «Аль-Шахр» про вигнання з Медини племені юдеїв Бану ан-Надір, з якого походила Сафія – дружина пророка Магомета. Вони ж бо не дотримали своїх обіцянок.

– Хай Аллах захистить цю їй храм ісламу. Бо Аллах тримає небеса й землю, щоби вони не зсунулись. А якщо во ни зісунуться, то ніхто, крім Нього, їх не втримає. Во істину, Він – Лагідний, Він – Прощас, – почав проповідь Вані-ефенді зі слів сорок першого аяту

сури «Фатир» («Творець») 1.

У такий спосіб він натякав прочанам, що ця мечеть із склепінням та фундаментом стоятиме, з волі Аллаха, вічно.

Валіде ж більшу частину проповіді ніби й не чула, бо занурилась у спогади та думки. Лише зараз, здається, збагнула, що завершила найвагомішу справу в нелегкому житті, сповненому тривогами за імперію та сина.

– Аллах – Справедливий і Милостивий. Най зійде з небес благодать на народ ісламу, нашого повелителя та валіде, яка є колискою імперії, вінцем милосердя й чесноти. Хай Аллах дарує їй щастя! За неї моляться і дякують їй сотні тисяч мусульман! – натхненно вигукував із високої кафедри мармурового мінбару Вані-ефенді.

– Амінь, – прокотилося простором мечеті.

– Тож ідіть і прославляйте Аллаха, Його пророка Магомета, повелителя нашого, завжди переможного Мехмеда, та його валіде – чисту й світлу благодійницю, матір усіх османів.

– Амінь, – захоплено відповів йому натовп.

Люди не поспішали розходитися. Вони зацікавлено спостерігали за султаном, який зі свитою подався до входу в султанське ложе.

Наблизившись до валіде, Мехмед Четвертий гречно уклонився.

– Я повертаюся до палацу. Ви зі мною? – поспішно запитав, заглядаючи у натхненні сьогоднішньою подією очі матері.

– Навіщо такий поспіх, сину? – здивовано запитала Турхан.

Але султан не став їй довго пояснювати.

– Справи, – байдуже кинув і, холодно кивнувши на знак прощання, подався до виходу з ложа мечеті.

– Ну, що ж... Доведеться нам без повелителя роздавати милостиню підданам, – звернулася до Муслу-аги засмучена поведінкою сина валіде.

– Як накажете, султано, – покійно відповів євнух.

Жестом руки він наказав служникам, аби готували скриню з грошима, а сам поквапився супроводити валіде Турхан до входу в прибудовані до мечеті султанські покої. Звідти відкривався прекрасний вид на Золотий Ріг і набережну, де юрмилися прочани.

Увага людей була прикута до відчиненого вікна у султанському павільйоні. Усі чекали на появу повелителя. Утім, дива не сталося, – тривалий час ніхто звідти не визирав.

У натовпі було чутно приглушене ремствування. Хтось буркотів про те, що свято відкриття Нової мечеті зіпсоване неухагою повелителя. Комуś набридло його чекати. Інші скаржилися на долю. Лише один невідомий поет, який тинявся містом у пошуку натхнення, раптом не витримав і голосно продекламував:

Валіде-султан мечеть звела величну.

Кожен її куток – привітне святилище.

Писати про її відкриття я почну,

Бо кажуть: для мусульман це – Кааба, пристановище 2.

Його почула Хатідже Турхан і, не дочекавшись срібних монет, які сортували євнухи, жбурнула з вікна торбинку із золотими. Вони голосно дзенькнули, упавши до ніг поета. Той умить підняв їх і щодуху закривав:

– Султанові сла-ава!

Цей клич підхопив натовп, заохочений роздачею грошей.

Тоді Турхан визирнула з вікна. Її обличчя було приховано за яшмаком. Але розкішний тюрбан, з якого визирав золотий соргуч із смарагдів і рубінів, та коштовні хутра свідчили, що перед людьми постала валіде. Тож вони почали голосно її величати.

З вікна посипалися срібні монети. Так Турхан дотримувалася давньої традиції: роздавати підданам милостиню. Тому на площі перед мечеттю утворилася тиснява. Люди, што вхаючись і збиваючи з ніг одне одного, намагалися спіймати гроші. Лише поет спокійно споглядав за цим дійством та щось писав. По хвилі голосно

проказав:

Велика валіде Мехмеда Хана –
заступниця нужденних, держави Османа.
Її мечеть затьмарила храми Ахмеда й Сулеймана 3.
Їй – слава у віках та осанна.

2.

Турхан, втомлена хвилюванням та переживаннями, нарешті змогла відпочити у розкішних покоях султанського павільйону, прибудованого до Нової мечеті. Ззовні він був схожий на ошатний замок, а всередині – на казковий будиночок. Адже стіни його кімнат і каміни вкриті ізнікськими кахлями з візерунками квітів та дерев райського саду. Двері й шафки оздоблені перламутром, а вікна – барвистими вітражами. З них відкривається гарний вид не лише на Золотий Ріг, а й на внутрішній дворик із садом та іншими будівлями благодійного комплексу Нової мечеті. Завдяки цьому валіде могла непомітно для містян спостерігати за тим, що відбувалося навколо.

Утім, найбільше задоволення вона отримала від споглядання розкошів новозбудованих покоїв султанського павільйону, дерев'яна стеля котрого підкорювала уяву. Адже баню найбільшої кімнати прикрашали сотні тисяч вирізьблених та вкритих золотом зірок. Дивлячись на них, Турхан згадала про велике зоряне небо, яке бачила в дитинстві у рідному селі, біля батьківської хати.

Під враженням від багаторічних спогадів вона не помітила, як опустилася на м'який перський килим, що лежав на мармуровій підлозі. Так просиділа деякий час, роздивляючись стелю. Лише коли Муслу-ага підбіг з великими оксамитовими подушками, аби підкласти їх під спину своїй господині, Турхан повернулась у реальність.

– Ви чогось бажаєте, валіде? – почула його слова.

Вона попервах відмахнулась, але за мить сказала:

– Принеси мені шербету.

Відганяючи від себе привиди минулого, Турхан вирішила прогулятися покаями султанського павільйону. Її зацікавили виведені на стінах білими й синіми кахлями каліграфічні написи сур із Корану та рядки османської поезії. Валіде сама обирала їх для оздоблення інтер'єру. Вони мали надихати на перемогу вінценосного сина, тому були про боротьбу і завоювання. Як-от тринадцятий аят сури «Ас-Сафф» («Лави»), виведений над входом до султанських покоїв. У ньому йшлося про захист релігії та перемогу над невірними.

Потім Турхан прочитала на стіні віршовані рядки османського поета Асимі про подвиги великого попередника Мехмеда Четвертого, султана Кануні, за правління котрого Османська імперія переживала золоті часи:

Мечем ворогам про себе нагадував Сулейман Хан.

Згадка про нього змушує тремтіти невірних.

Ей, переможний меснику, шаху, на полі битви з'явись!

Коли вийде він 4, твій меч, Кануні, –

Судний день для невірних 5.

Валіде раптом збадьорилася. Думка про недавні перемоги османського війська над венеційцями на островах Тенедос і Лемнос, над Габсбургами в Уйварі, над бунтарями у Трансільванії та Молдавському князівстві зігріли її серце. На радощах вона проказала:

– Мій син повторить подвиги султана Сулеймана Кануні. Недарма ж збудував мавзолей над його серцем, похованим в угорському Сигетварі, що став частиною імперії османів. Тепер волі мого сина підкоряться вороги. Наш флот і армія завоюють Кандію!

6

– Дай Аллах, – відповів Муслу-ага та підніс до рук валіде чашу шербету.

Вона ж відпила трохи й, прицмокуючи, запитала:

– До речі, а що чути від великого візира Фазил Ахмеда-паші? Як у нього справи із облогою Кандії?

Від незнання ситуації свнух розгублено знизав плечима.

– Коли так, то хай підготують мій паланкін, – вирішила валіде. – Їдемо додому. Хочу побачитись із повелителем.

3.

У палаці Топкапи на честь відкриття Нової мечеті Турхан влаштувала урочисту вечерю. Столи вгиналися від запашних страв, а вітальня покоїв валіде – від коштовних дарунків пашів, беїв та духівників.

Першими на святковий банкет завітав брат Юсуф із дружиною Тевеккюль, які чимало доклалися до будівництва Нової мечеті. Вони залагоджували усі справи валіде за межами палацу з добору робітників, підвезення високоякісних будівельних матеріалів та розв’язання всіх конфліктних ситуацій на будівництві. За це Турхан була їм безмежно вдячна, тому й вручила коштовні дарунки: арабських скакунів для брата та золоті прикраси для його дружини.

– Вітаю вас, султано. Це було прекрасно! – цілуючи руку вінценосної сестри, на радощах випалив Юсуф.

– Ти про церемонію відкриття мечеті?

– Так, валіде, – поквапилась уточнити схвильована Тевеккюль. – Ми чули, з яким захватом люди розповідали про небаченої краси храм і дякували вам, султано.

– Валіде, прийміть від нас скромний дарунок, – додав Юсуф, простягаючи султані Коран у золоченій оправі. – Йому сто років. Я придбав його в іранського торговця. Той запевнив мене, що цей Преславний Коран іранські писарі переписали для султана Сулеймана Кануні. Але він до нього чомусь так і не потрапив.

– Тепер цю несправедливість виправлено, – усміхнено зауважила валіде.

У відповідь Юсуф і Тевеккюль ствердно закивали головами.

Тієї миті до покоїв увійшов султан Мехмед у супроводі хасекі Гюльнуш із трирічною донькою Хатідже. Позаду них служниця несла на руках шехзаде Мустафу, народженого рік тому в Едірне.

Ця подія так ошчасливила султана, що він усією душею упавав коло малого шехзаде та ще більше прив'язався до його матері. Мехмед наділив Гюльнуш маєтками і землями у Дамаску й Алеппо, на узбережжі Червоного та Середземного морів, подвоїв їй платню, збільшив кількість служниць і навіть закріпив за нею секретаря (кетхюду), який завідував її фінансами.

• • •

Далі — у повній книжці «Хатідже Турхан. Книга 3. Султана-українка — покровителька козаків».
nashaknyga.com.ua